

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра практичної психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків»

Студентки 6 курсу 622групи
Заочної форми навчання
спеціальність Психологія
галузь знань парктична психолоігія
Вакарюк Валерії Русланівни

Керівник:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії

_____
(підпис)(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)(прізвище та ініціали)

Чернівці, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	8
1.1. Основні наукові підходи до пояснення девіантної поведінки.....	8
1.2. Феномен девіантної поведінки підлітків.....	12
1.3. Причини формування девіантної поведінки у підлітковому віці.....	21
РОЗДІЛ 2 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	32
2.1. Опис вибірки та методик дослідження девіантної поведінки підлітків.....	32
2.2. Вплив стилів сімейного виховання на формування девіантної поведінки підлітків	36
2.3. Рекомендації з корекції та профілактики девіантної поведінки підлітків.....	41
ВИСНОВКИ.....	53
Список використаних джерел.....	55

ВСТУП

Девіантні прояви не є новими та унікальними, проте їх дослідження стають особливо актуальними в теперішній час, в переломний період розвитку нашого суспільства. У сучасному суспільстві взаємодія особистості, соціуму і родини відбувається в умовах якісного перетворення суспільних відносин, котрі викликають не тільки позитивні, але і негативні зміни у різноманітних сферах соціального життя. Різні труднощі, що виникають в процесі адаптації представників тих чи інших соціальних груп до сучасної економічної ситуації, породжують деформацію міжособистісних зв'язків, роз'єднання поколінь, втрату традицій. Зростаючі у масових масштабах багатобразні форми соціальної паталогії (наркоманія, проституція, алкоголізм і тд), криміналізація соціального середовища, різке ослаблення нормативної регуляції суспільних відносин, - ці та інші негативні тенденції в розвитку сучасного суспільства ставлять перед соціологічною та психологічною наукою надзвичайно важливу задачу по вивченню природи, закономірностей девіантної поведінки і його суб'єктів – девіантної особистості (девіанта) і асоціальних об'єднань (кримінальних груп, організацій і т.д).

Найбільші труднощі у пристосуванні до вимог сучасного складного економічного, політичного, духовного життя відчувають саме підлітки. Девіантна поведінка підлітків є , з однієї сторони, результатом різноспрямованих по змісту і формі реалізації процесів, що відбуваються в суспільстві в цілому, з іншої сторони, тих змін, які відбуваються в середовищі близького оточення : в сім'ї , школі. Вивчення впливу сім'ї і школи на прояви підліткових девіацій дозволяє нам краще зрозуміти природу цього явища, виявити основний механізм, тенденції функціонування та розвитку девіантної поведінки як соціального феномену.[10]

Батьки підлітків сформувались в умовах соціалізму і несуть в своїх виховних вимогах ті цінності, котрі були засвоєні ними в минулому. При цьому

повсякденне життя, в якому існують інші моральні, правові регулятори, потребує від підлітків засвоєння нових ціннісних орієнтацій, установок, котрі дозволять ефективніше адаптуватись до нових соціально-економічних умов. В результаті виникає роздвоєння в ціннісній системі виховання підростаючого покоління, котре може виступати причиною формування девіантної поведінки.

Проблема девіантної поведінки широко викладена у зарубіжній і вітчизняній соціологічній літературі, але слід зазначити те, що її конкретний аспект- підліткова девіація- вивчений менше всього. Девіантна поведінка у підлітковому віці представляє собою складне явище, тому вивчення цієї проблеми має міждисциплінарний і різноплановий характер.

Дослідженню девіації присвячені філософсько-методологічні теорії зарубіжних вчених: антропологічні теорії П. Келлі, Є. Кречмера, Ч. Ломброзо, У. Шелдона; психоаналітичні теорії З. Фрейда, К. Юнга, Є. Еріксона; теорії аномії Є. Дюркгейма, Р. Мертонна; культурологічні теорії А. Міллера, Є. Сатерленда; теорія соціального навчання А. Бандури; теорія стигматизації Г. Беккера; конфліктологічна теорія О. Тура; синтезований підхід Н. Смелзера; соціально-психологічний підхід С. Лінга, а також праці Р. Харре, А. Реана, І. Кона, І. Шванцари, А. Алемаскін, А. Белкін, П. Блонський, Л. Виготський, В. Гатенко, А. Грабаров, О. Антонової-Турченко, О. Єгорової, С. Зінченко та ін.

Мета дослідження: виявити психологічні особливості девіантної поведінки підлітків.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка як психологічний феномен.

Предмет дослідження: психологічні особливості підлітків з девіантною поведінкою.

Структуру роботи складає теоретична і практична частина. У першій частині висвітлено основні піходи до пояснення девіантної поведінки та широко окреслено причини формування девіантної поведінки підлітків у практичній частині роботи за допомогою обраних методик проаналізовано вплив стилів

сімейного виховання на формування девіантної поведінки підлітка та надано екомендації з корекції та профілактики девіантної поведінки підлітків

РОЗДІЛ1. АКТУАЛЬНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Основні наукові підходи до пояснення девіантної поведінки

На сьогоднішній момент існує велика кількість загальних та приватних концепцій девіантності, автори яких, як правило, концентрують увагу на якомусь одному (рідше – на двох-трьох) аспектах девіантної поведінки. У свою чергу, існує кілька типів класифікацій теорій девіантної поведінки. Тим не менш, традиційно все різноманіття підходів зводять до трьох напрямків, що являли собою відображення ідей позитивізму: біологічного, або антропологічного, психологічного та соціологічного.

Теорія аномії (соціальної дезорганізації).

Поняття аномії запровадив Е. Дюркгейм. Теорія аномії - перша розгорнута соціологічна теорія девіантності, належить відомому французькому соціологу Е. Дюркгейму (1858-1917). Погляди Е. Дюркгейма соціологічні, для нього первинне суспільство, соціальний факт, ніж індивід.

У своїй роботі «Норма і патологія» Е. Дюркгейм стверджує, що девіантна поведінка притаманна суспільству усіх типів: «Злочини відбуваються в усіх суспільствах всіх типів. Немає суспільства, яке не стикається з проблемою злочинності. Її форми змінюються; Дії, кваліфіковані як злочинних одному місці, є такими скрізь; однак завжди і всюди є люди, які поводяться таким чином, що це накликає на них карне покарання» [23, с. 39]. Саме існування девіантного поведінки є нормою, більше, Е. Дюркгейм стверджує, що «злочинність необхідна; вона міцно пов'язана з основними умовами будь-якого соціального життя і саме через це корисна, оскільки ті умови, частиною яких

вона є, самі невіддільні від нормальної еволюції моралі та права» [23, с. 42]. Злочинність є невід'ємним атрибутом прогресу.

Е. Дюркгейм наголошував, що злочинність (як і інші девіантні прояви) нормальна за умови, якщо «вона досягає, але не перевищує рівня, характерного для суспільства певного типу» [23, с. 39-40]. Це застереження безпосередньо належить до теорії аномії. За Е. Дюркгеймом, у стабільному суспільстві стабільний і рівень девіантних проявів (пияцтва, наркотизму, злочинності, самогубства тощо). Але у мінливих суспільствах, за умов соціальної дезорганізації спостерігається стан соціальної аномії.

За Е. Дюркгеймом, аномія (від лат. *anomos* - беззаконний, безнормний, некерований) - стан суспільства або особистого ставлення до суспільства, в якому є слабкий консенсус, недолік віри в цінності або цілі, а також втрата ефективності нормативних та моральних рамок, що регулюють колективне (індивідуальне) життя. Це стан, що виникає, коли старі соціальні норми вже не працюють, а нові ще не освоєні («конфлікт норм») або коли деякі соціально значущі сфери життєдіяльності залишаються нерегульованими («нормативний вакуум»). У суспільстві різко зростають прояви девіантності, перевищуючи «нормальний» рівень. Е. Дюркгейм з прикладу самогубств докладно теоретично і емпірично доводить свою концепцію [23].

Вагомий внесок Е. Дюркгейма у розробку проблем соціальних девіацій підтверджується тим, що його ідеї актуальні до сьогодні. Головний соціологічний висновок вченого: девіантність закономірна; девіації виконують цілком певні соціальні функції; суспільство без девіацій (включаючи злочинність) неможливе.

Концепція аномії, запропонована Е. Дюркгеймом, набула розвитку в багатьох соціологів, зокрема в Р. Мертоне

Т. Парсонс пояснює виникнення девіантних мотивацій невиконанням очікувань. Поведінка підлітків та молоді він розглядає у світлі поняття аномії стану, в якому цінності та норми не є більш ясними показниками належного поведінки чи втрачають свою значимість. Цією причиною пояснюється парадоксальність цінностей, центральне місце в якій займають цінності особистого успіху та його досягнення. Наслідування їм посилює структурну диференціацію суспільства, що веде до конфліктів та девіантної поведінки.

Говард та Ормен представили теорію диференційованих можливостей. Тоді як у розпорядженні членів будь-якої соціальної системи є законні кошти різного масштабу, далеко не кожному індивіду відкрито доступ до нелегальних засобів. Відповідно до теорії диференційованої асоціації, сформульованої Сазерлендом, девіантної поведінки навчаються в інтеракції з іншими індивідами у процесі комунікації, який включає засвоєння: а) технік реалізації девіантної поведінки; б) специфічного мотиваційного спрямування та виправдання цієї поведінки.

Теорія таврування.

Основне положення цієї теорії полягає в тому, що лише тоді можна визначити дана дія як девіантна, коли побачимо реакцію на нього іншої людини. Девіантна поведінка не є якістю, що виражається власне в поведінці, але в інтеракції між людьми, яких ця дія зачіпає, які на нього реагують: громадські групи стверджують девіантну поведінку встановленням правил, порушення яких конституює девіантну поведінку; дію цих правил поширюють на певних людей, яких таврують як аутсайдерів.[14]

З.Гроф стверджує, що «для того, щоб визначити, що нормально, а що патологічно, слід спиратися не на зміст і характер переживань людини, а на те, що він з ними робить і якою мірою здатний інтегрувати ці незвичайні переживання в свого життя. Гармонійна інтеграція трансперсональних переживань є найважливішою умовою психічного здоров'я, та емпатична

підтримка та допомога в цьому процесі мають вирішальне значення для успішної психотерапії».

Гофман виділяє три стигми: 1) фізична стигма (кульгавість, сліпота, каліцтва); 2) люди з вадами волі (алкоголіки, наркомани, душевно хворі); 3) расова стигма (Негри). Стигматизація по суті пояснює затаврування людини. Сюди можна додати морально-правову стигму (злочинці, повії). Особистість з морально-правовою стигмою можна охарактеризувати як таку, що одного разу дискредитувала себе з моральною і правовою стороною у власних очах громадськості. Гофман, таким чином, дихотомічно розділив людей на «нормальних» та «стигматизованих», чий зовнішній вигляд та спосіб життя відхиляються від загальноприйнятих норм тієї чи іншої соціальної спільності.

Теорія девіантної поведінки Г. Кеплан.

Найбільш відомою щодо психологічного характеру походження девіантності є теорія девіантної поведінки американського психолога Говарда Кеплана, перевірена на вивченні вживання наркотиків, делінквентної поведінки та ряду психічних розладів, у тому числі лонгitudним методом. Оскільки кожна людина прагне позитивного образу «Я», низька самоповага переживається як неприємний стан, а прийняття себе асоціюється зі звільненням від травмуючих переживань. Це спонукає людей чинити так, щоб зменшувати суб'єктивну ймовірність самоприниження та підвищувати суб'єктивну ймовірність прийняття себе. Люди, сильніше за інших страждають від самоприниження, відчувають велику потребу в тому, щоб своєю поведінкою змінити цей стан. Тому людей, які в цілому приймають себе, завжди значно більше, ніж відкидають себе, схильних до самознищення. [32]

Теорія соціалізації.

Людська поведінка, з позицій цієї теорії, генетично не обумовлені. Засвоєння чи присвоєння суспільно-історичного та культурного досвіду є специфічно

людський шлях онтогенезу. Звідси навчання та виховання - це суспільно вироблені способи передачі людського досвіду.

Народжена на світ дитина відразу ж потрапляє у світ соціальних відносин між людьми. Він грає безліч ролей у житті: дитини, учня, дорослого, помічника, сім'янина та інших. Освоюючи ці ролі, людина соціалізується, стає особистістю. Важливу роль соціалізації грає оточення. Уявлення про взяті ролі формуються на основі реальних життєвих спостережень, у процесі спілкування, у процесі сприйняття творів мистецтва, під впливом засобів масової інформації та інших джерел.

Процес формування особистості відбувається у 3-х сферах: діяльність, спілкування, самопізнання. Самопізнання передбачає становлення у людині «образу його Я»: пізнавальний (знання себе), емоційний (оцінка себе), поведінковий (ставлення до себе).

Альфред Адлер розвивав ідею про те, людина освоїв вищу форму випереджаючого відображення дійсності, він реалізує лінію життя, ставлячи собі мети, усвідомлюючи і досягаючи їх, що допомагає йому подолати хаос майбутнього. Людина відкриває себе, навчається керувати собою, життєвими обставинами, опановує свій час, досягає ідентичності, таким чином відбувається особистісне та духовне зростання.

1.2 Феномен девіантної поведінки підлітків

Нестабільна економіка, різкі підйоми та спади виробництва, розподіл соціального рівня життя, повний перерозподіл систем цінностей і стереотипів, активна динаміка змін нормативної бази освітнього процесу – це характеристика сучасних умов життя суспільства. Доволі тривожним став симптомрізкого зростання числа дітей і молоді з девіантною поведінкою. У вітчизняній психології тема девіантної поведінки немає такої теоретичної школи і емпіричного підкріплення як зарубіжна література. Але, як зарубіжні спеціалісти, так і вітчизняні автори не мають спільного погляду на рахунок визначення девіантної поведінки. Одні вчені бачать прояв девіантності у будь-яких змінах соціальних правил; інші вважають девіантним проявом порушення правових норм; треті вважають девіантну поведінку як вчинення кримінальних дій (вбивство, насильство, крадіжки та ін.); четверті вважають девіантною поведінкою особистісні зміни (наркоманія, алкоголізм, будь-які прояви агресії). Як би не різнились думки науковців, у будь-якому випадку девіантна поведінка завжди пов'язана з поведінкою яка не відповідає суспільно-прийнятим нормам та стереотипам: правилам поведінки, установкам цінностям, видам діяльності та ін.

Не зважаючи на фундаментальний досвід дослідження, на сьогоднішній день нема цілісного опису проявлення девіантної поведінки.

І.А.Фурманов вважає, що «Девіантна або поведінка що відхиляється від норми, так як вона не обумовлена нервово-психічними захворюваннями, поняття соціально-психологічне, адже воно означає відхилення від прийнятих в даному конкретно-історичному суспільстві норм психічного здоров'я». Проводячи дослідження підлітків 11-ти років, вчений стверджує, що дана категорія дітей показує найвищий рівень агресії. Попри це вчений вважає, що для підлітків 10-11 років притаманна фізична агресія але слабо виражена внутрішня. А підліткам 12-13 років у незначній мірі притаманна вербальна

агресія, відмічається ріст фізичної агресії, але найбільш вираженим стає негативізм (63%) [45. 308 с.]

З.Фрейд вивчав способи перенаправленості агресії на об'єкт так щоб суб'єкт міг насичувати свої особистісні потреби, застосовуючи максимум агресії (1990). Послідовником ідей З.Фрейда стала його рідна донька Анна, котра вивчила та описала різні форми вираження дитячої агресивності. Проблемам прояву людської агресії також прив'язував свої праці Е.Фром. У книжці «Анатомія людської деструктивності» автор розкрив деструктивну поведінку як проблемну систему зла індивіда, соціуму, історії людського роду (1994)

До найвідоміших робіт по дослідженню девіантної поведінки підлітків відноситься дослідження американського автора Г.Паренса «Агресія наших дітей»(1997), в котрій автор також виділяє форми дитячої агресії.

У радянський період проблема агресивної поведінки підлітків активно не вивчалась. Поняття агресивності як певне явище яке притаманне виключно західному суспільству, вважалось що дослідження агресивності в наш час має безсистемний, епізодичний і частіше за все порівняльний характер.

Характер девіантної поведінки також визначається відхиленням від суспільних норм поведінки з проявом емоційних порушень форм поведінки: істерик, грубого ставлення, впертості та ін.

Деякі вчені на сучасному етапі розвитку психології вважають що девіантність в поведінці проявляється у дітей з самого раннього віку, у цієї категорії дітей відмічається прогресуюча відлюдність, підвищена збудливість, духовна бідність, негативність до оточуючого світу.

Девіантна поведінка- це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятих норм суспільства (норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі).

Таким чином, сучасна психологічна наука розкриває далеко неоднозначну картину прояву девіантної поведінки. Аналіз як вітчизняної так і зарубіжної літератури обумовлює подальше дослідження і уточнення сутності девіантної поведінки.

Надскладні, тяжко прогнозовані соціально-економічні і суспільно-моральні труднощі сучасного етапу в розвитку нашого суспільства загострили проблему виховання і становлення нашої молоді, так як вона виявилась найбільш чутливою до соціальних і психологічних змін. Ріст підліткової злочинності, суїциду, алкоголізму, наркоманії і т.д. сьогодні стає серйозною державною проблемою. До вирішення цього питання звертаються на різних рівнях: правовому, медичному, психологічному, соціальному. Девіантна поведінка дітей і підлітків є також актуальною педагогічною проблемою, ефективне вирішення якої на сучасному етапі дозволить підвищити рівень педагогічної роботи з майбутніми поколіннями дітей.

На думку науковців, створення дієвих і ефективних інструментів профілактики і корекції девіантної поведінки підлітків потребує пильного розгляду неоднозначних теоретичних аспектів проблеми, одним з яких є сутнісна характеристика поняття « девіантна поведінка підлітка». [11.389с.]

Проблема девіантної поведінки розглядається у різноманітних напрямках дослідження у рамках таких базових понять, як: «відхиляюча поведінка», «деліквентність», «асоціальна поведінка», «деструктивна поведінка», «дезадаптивність», «педагогічна запущеність», «моральна запущеність» і т.д.Ряд цих термінів трактується неоднозначно і тому потребує особливої уваги.

У роботах багатьох педагогів і психологів приводиться термін «відхиляюча поведінка»

У Зарубіжній психолого-педагогічній літературі при характеристиці підлітків з девіантною поведінкою використовується термін «діти з

проблемами», що порівняно з вітчизняними термінами є більш гуманним, делікатним по відношенню до таких дітей і їх батьків. [11.389с.]

Вченими встановлено , що в девіантній поведінці можуть виявлятися відхилення корисливої (пов'язаної з прагненням отримати матеріальну вигоду- крадіжки, шахрайства і т.д) направленості, агресивної орієнтації (що проявляється у діях, направлених проти особистості) і відхилення соціально- пасивного типу (що виражаються у прагненнях втекти від суспільного життя- ухиляння від роботи і навчання, бродяжництво, вживання наркотиків та алкоголю, крайня форма- самогубство).[45.308 с.]

Відхиляюча поведінка агресивної орієнтації виявляється в діях, що направлені проти особистості (образи, приниження, хуліганство, побої, а також злочини, такі як крадіжки, згвалтування і вбивства). Дослідники виділяють також словесні прояви агресії (лихослів'я, хамство і т.д).

Таким чином, девіантна поведінка як по змісту, так і по суспільній небезпеці може проявлятися в різноманітних соціальних відхиленнях, починаючи з порушень норм моралі, незначних правопорушень і закінчуючи тяжкими злочинами. Асоціальні прояви виражаються не тільки в зовнішній поведінковій стороні, до розвитку девіантної поведінки веде деформація ціннісних орієнтацій і цінніснонормативних уявлень, тобто деформація системи внутрішньої регуляції поведінки.

В роботах болгарських дослідників Н. Владінска і Н. Петрова пропонуються розподіл девіантної поведінки на декілька етапів:

- прояв «симптомів» девіантної поведінки- неслухняність, заперечення, невиконання деяких соціальних вимог (сім'ї, школи і т.д);
- подальше порушення соціальних норм, вимог і перші ознаки протизаконних дій;

-рецидиви протизаконних дій і накопичення негативного соціального досвіду в цьому відношенні. На цьому етапі існує мінімальна вірогідність самостійно відірватись від впливу поганого середовища;

- стійка девіантна поведінка, характеризується рецидивом і тяжкістю протизаконних дій, включення в групи з асоціальним характером; відбувається стигматизація особистості девіанта, що формує додаткову готовність до девіантної поведінки;

-стійка, особливо небезпечна девіантна поведінка, що характеризується тяжкими соціальними відхиленнями. На даному етапі існує незначна вірогідність позитивного результату, адже відбулось відчуження від суспільства і зберігається стійка готовність до девіантної поведінки. В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури і проведеного дослідження, було встановлено, що підлітки з девіантною поведінкою в цілому мають ряд типових особливостей:

-труднощі в навчанні, у взаємовідносинах з батьками, друзями, вчителями, однокласниками, неорганізованість, залежність від інших;

-порушення самовідношення і самострийняття, формування життєвих цінностей, орієнтирів ідеалів;

-пошук свободи через втечу від правил і норм, пошук і розширення кордонів можливостей;

-відсутність позитивних інтересів і цілей;

-образа на долю, конкретний людей за власні труднощі;

-переживання невдач, проблемності, відсутність вольового самоконтролю;

-наявність акцентуйованих рис характеру, невміння знаходити адекватні засоби і способи поведінки в скрутних ситуаціях, відсутність благополучної родини і поваги до батьків. [14]

Таким чином, вивчивши сутнісні характеристики девіантної поведінки підлітків, є необхідність дати власне визначення поняттю «девіантної поведінки підлітків»: під девіантною поведінкою підлітків ми будемо розуміти багаторазово повторювані вчинки і дії, що суперечать найбільш важливим, загальноприйнятим правовим та суспільним нормам, що шкодять оточуючим людям і особистості самого підлітка що в результаті призводять до різних форм дезадаптації.

Можна виділити декілька найрозповсюдженіших видів девіантної поведінки у неповнолітніх.

1.Зловживання алкоголем і ранній алкоголізм, обумовлений тим, що підліток прагне експериментувати і бажає показати своє «Я» в оточенні своїх однолітків. [37]

2.Вживання наркотиків, токсикоманія – як і п'янство, підліткова наркоманія пов'язана з психічним експериментуванням, пошук нових почуттів. Токсикоманія- захворювання яке викликане вживанням токсичних речовин (таблетки, транквілізатори, вдихання ароматичних засобів, побутової хімії).[37]

3.Комп'ютерна залежність- в нашому сучасному світі ця проблема займає перше місце, також проявляється ігроманія і інтернет- залежність. Підлітки часто прогулюють школу, стають замкнутими і не бажають спілкуватись з однолітками.

4.Агресія- завдання моральної, фізичної і матеріальної шкоди другим людям. Агресія часто виражається у сімейних сварках, в побитті слабших. Невпевнених в собі людях. Підліткова агресія, частіше всього є результатом загальної озлобленості і зниження самоповаги в результаті пережитих невдач.

5.Крадіжки- виражається не достатньою вихованістю чи розпущеністю. Підліток хоче отримати те, що йому можливо не змогли купити чи дати батьки.

6.Скитання та втечі з дому, стаються в результаті внутрішнього тиску в родині чи під впливом товаришів.

7.Суїцидальна поведінка- це будь-яка активність, кінцевою ціллю якої є позбавленнясебе життя.[45.308 с.]

У кожної людини є свої індивідуальні особливості, і всі вони відрізняються одна від одної. Суттю індивідуально-психологічних особливостей особистості підлітка є своєрідні властивості психічної активності особистості, вони виражаються в темпераменті, характері, мотиваційній сфері, котрі утворюються в результаті зливання індивідуальних біологічних і соціально набутих якостей особистості.

У молодому віці піддаються трансформації всі сторони розвитку, формуються нові психологічні утворення, відбувається бурний розвиток самосвідомості, закладаються основи світогляду і починають формуватись ідеали. Девіантній вчинки частіше обумовлені реакцією підлітків на тяжкі життєві ситуації, а також є вірогідність проявлення відхилень в поведінці, яке може бути пов'язане з особливостями фізичного розвитку, умовами виховання.

В ході проведеного опитування по тесту Р.Кеттеля , можна зробити висновок про те, що девіантні підлітки менш товариські, їм притаманна замкнутість і відстороненість від суспільства. Дратівливість і втомленість підвищені. За результатами дослідження у 6 респондентів (40%) діагностований епілептоїдний тип, у 3 респондентів (20%) гіпертимний тип, у 3 респондентів (20%) шизоїдний тип, у 3 респондентів (20%) істероїдний тип. [14]

Таким чином були проаналізовані психологічні характеристики підлітків з девіантною поведінкою. Головними психологічними особливостями підлітків, для яких характерна девіантна поведінка, являється особливості, що проявляються в їх неадекватній поведінці-агресії і конфліктності. Крім того,

для підлітків з девіантною поведінкою характерні такі особливості емоційно-вольової сфери, як підвищена тривожність, дефектність ціннісної системи, особливо у сфері постановки цілей та сенсу життя. Вони, як правило, імпульсивні, дратівливі, запальні, агресивні, конфліктні, що ускладнює спілкування таких підлітків з оточуючими і створює суттєві проблеми при їх вихованні. Виходячи з цього, для підлітків з девіантною поведінкою характерний більш високий рівень схильності до вчинення агресивних вчинків, а також до вчинення протиправних дій. У зв'язку з цим сьогодні слід надавати більшого значення соціально-психологічній профілактиці девіантної поведінки серед дітей та підлітків.

1.3 Причини формування девіантної поведінки у підлітковому віці

Під девіантною поведінкою розуміється порушення соціальних норм моралі чи соціальних цінностей, Девіація проявляється у вигляді необгрунтованої агресії, бродяжництві , крадіжках, у вигляді спроб покінчити життя самогубством, порушеннями харчової поведінки, або зловживанням наркотичними чи алкогольними засобами.

Як правило, девіація зустрічається в підлітковому віці, так як дитина ще не дозріла у фізичному і психологічному плані. Найбільш схильними до певного роду відхилень в поведінці є підлітки, які виховуються у несприятливих умовах, підлітки, чий батьки залежні від алкоголю чи наркотиків, а також мають психічні розлади. Діти народжені від таких батьків, з великою вірогідністю можуть успадкувати такий спосіб життя від своїх батьків чим спровокувати у себе прояви девіантної поведінки [49]

Особливості соціального середовища є початковою причиною девіантної поведінки підлітків, наприклад часті сварки чи розлучення батьків, чи непорозуміння між батьками та підлітком можуть негативно відобразитись на процесі виховання дитини. Якщо родина веде асоціальних образ життя, то підліток може перейняти цю модель поведінки.

На мою думку саме соціальний чинник є однією із першопричин формування девіантної поведінки підлітків, адже саме він слугує каталізатором прояву латентних характеристик особистості, якщо за звичайних сприятливих умов завдатки відхилень від нормальної поведінки можуть не проявлятися, то в результаті постійної взаємодії з зовнішніми соціальними та побутовими подразниками девіантна поведінка проявляється доволі часто.

До прикладу у сім'ях із такими яскраво вираженими проявами антисоціального способу життя як пияцтво, наркоманія, розгульне статеве життя, паління як правило виростають діти які в майбутньому унаслідують девіантну поведінку від батьків, адже при таких сімейних обставинах відсутній батьківський контроль та заперечення які би могли стримати такі прояви. Саме батьківська модель поведінки є прообразом по якому підлітки будують власне уявлення про доросле життя.

Така думка також є доволі відносною, адже це питання можна розглядати з декількох сторін: батьки як прообраз та девіантна поведінка як протест проти батьків та соціуму. Якщо розглядати батьківську модель поведінки як каталізатор девіантної поведінки підлітків, то тут все доволі очевидно, підлітки в силу своєї соціальної неадаптованості (замкнутість, відсутність друзів чи дорослої людини- авторитету та ін.) не мають інших уявлень про поведінку дорослої людини, і несвідомо починають віддзеркалювати поведінку своїх батьків. У другому випадку, девіантна поведінка може виступати у ролі протесту проти гнітючого соціуму та нерозуміючих батьків, одною із причин цього є повне непорозуміння батьків і дітей, конфлікт інтересів та поглядів, відсутність шкільних друзів, булінг та ін. Таким чином прояв девіантної поведінки у цьому ключі виступає у ролі захисної оболонки від соціуму, та способом привернення уваги батьків до його внутрішніх проблем.[49]

В сучасному світі підлітки схильні до активного самовираження, а відсутність сприятливої психологічної та соціальної обстановки, стійкої системи цінностей і підтримки близьких людей призводить до різноманітних проявів девіації.

Не менш важливу роль у формуванні поведінки підлітків відіграють соціальні мережі та сучасні інтернет-тенденції. Це питання для повного розуміння я хочу розглянути з глобальної точки зору для усвідомлення масштабності психологічного впливу соціальних мереж на формування моделі поведінки у підлітків.

Віртуальний світ займає зараз одне із перших місць у нашому житті, але багато хто з нас не усвідомлює, як щоденно через соціальні мережі здійснюється вплив на нашу підсвідомість. Сьогодні через соціальні мережі швидше всього диктуються тенденції моди, музики, культури, зовнішнього вигляду і в тому числі поведінки. Люди користуючись соціальними мережами навіть не здогадуються про те, що поки вони дивляться короткі відео в інтернеті їх мозок підсвідомо програмується під нові «тренди» які задаються суспільством. Американські вчені довели що коли ми дивимось передачі, серіали, кіно та ін. наш мозок сприймає інформацію всього лиш а 10-15 %, тобто,- це те що обробляє наша свідомість, миперш за все сприймаємо сюжет, а всі інші 80% інформації обробляється підсвідомо не застосовуючи раціональне мислення, і саме в цих 80% підсвідомої інформації входять стереотипи поведінки, уявлення про те як повинно виглядати «гарне» тіло, формуються стереотипи зовнішності та сексуальної поведінки, уявлення про «модну» поведінку чи зовнішній вигляд, уявлення про кохання та взаємовідносини між людьми та ін.

Таким чином інтернет контент у значній мірі вносить великий вклад у формування поведінки підлітків, адже через їх нестійку та несформовану

психіку дуже легко навіювати певні моделі поведінки в тому числі і девіантної, адже в багатьох випадках підлітки бажають довести свою значимість в колективі, проявити самостійність саме через ненормативну поведінку.

Ще однією з важливих причин виникнення девіантної поведінки є психотравмуючі події в дитячому або підлітковому віці, які запустили анти-соціальні механізми. Такими травмуючими подіями з огляду на особливості психіки підлітків може послугувати будь-що. Починаючи з незначних конфліктів інтересів між однолітками або батьками до конкретних життєвих подій.

Конкретно назвати перелік подій не можливо тому що все залежить від характеру, темпераменту, світосприйняття та психіки конкретного індивіда. Але з огляду на сучасні тенденції суспільства можна окреслити декілька основних проблематик.

На мою думку нагальною проблемою нашого суспільства яка може спровокувати девіантну поведінку є неправильне статеве виховання. Чому я вирішила почати саме з цього,-тому, що саме неправильне статеве виховання призводить до ранніх і не завжди правильних статевих контактів підлітків, згвалтувань, формує неправильні уявлення в дитячому віці про «кордони» свого тіла, неадекватне сприйняття «Я»-концепції свого тіла та ін.

Згвалтування у дитячому та підлітковому віці є одним із найрозповсюдженіших злочинів проти статевої свободи людини, якому характерний найвищий рівень латентності серед всіх існуючих видів злочинів. Якщо забігати назад в історію то у суспільстві сформувалась негативна тенденція щодо сприйняття жертв статевих злочинів, нажалі так склалось що в нашій країні людина, не важливо буде це дитина, підліток чи дорослий, що стала жертвою будь якого прояву насилля щодо неї боїться про це говорити, тому нерідко навіть саме близьке оточення не

здогадується про те що відбулося. Це виникає через страх громадського осуду, страх бути осоромленим та ін.[49]

В результаті таких травмуючих подій в житті підлітків нерідко з'являється та сама «девіантна» поведінка через яку вони сублімують власні душевні переживання. Все починається з того що через те що підліток не може поділитись особистими переживаннями, він стримує всі негативні емоції в собі, починає вживати алкоголь, курити, нерідко з таким способом життя з'являються легкі наркотики. Вживання алкогольних і наркотичних засобів в основному відбувається в компаніях по інтересах, де ті раніше «заборонні» наркотики тепер знаходяться у вільному доступі. З кожним наступним разом в результаті вживання, ще не сформована психіка починає видозмінюватись, світосприйняття атрофується. Через психотропний вплив наркотиків та алкоголю, постійних подавлених душевних переживань, підліток стає неуважним, агресивним, незацікавленим до життя, нерідко закидає навчання, вступає у відкриті конфлікти з батьками та ін. Відсутність роботи на недостатність кишенькових грошей у майбутньому призводить до дрібних крадіжок кишенькових грошей однолітків або батьків та ін.

У свою чергу ранні статеві контакти також можуть слугувати причиною девіантої поведінки підлітків, так як у 14-16 років психіка ще не настільки сформована для того щоб усвідомлювати цінність свого тіла та сакральне значення статевих відносин для дорослих. Перші почуття нерідко переростають у рані статеві контакти, зазвичай такі відносини не носять довготривалий характер, в результаті розтавання підлітки відчують себе так ніби їх тілом хтось скористався і що вони як людина не мають жодного значення для оточуючих. Це викликає стійке почуття пригнічення, спотворення самосприйняття своєї зовнішності та тіла, апатію та нерідко депресивні та суїцидальні стани. Саме через таке пригнічене ментальне становище як правило можливі прояви девіації у будь якій її формі.

Як правило, підліткова девіація не має стадій: зазвичай розвиток починається від одиночних випадків і поступово переростає в регулярні.

В емоційному плані такі підлітки характеризуються низьким рівнем відповідальності за власні вчинки, відрізняються неохайністю, частою зміною настрою (від немотивованих приступів радості до істеричних станів та депресій), можуть спостерігатись спалахи агресії та істерик.

За способом взаємодії з реальністю і характером порушень суспільних норм, можливо виділити декілька типів підлітків, наприклад, підлітки деліквентного типу схильні до крадіжок, підлітки адиктивного типу намагаються «втікти» від реальності за допомогою алкоголю, наркоманії та токсикоманії, а підлітки, що відносяться до психопатологічного типу проявляють симптоми психічних захворювань (наприклад, симптоми біполярного розладу).

У таких підлітків відмічається порушення сну, апетиту, зниження імунної системи, вони мають надлишкову або навпаки недостатню масу тіла, часто відчують головні болі та розлади артеріального тиску.

Якщо вчасно не діагностувати та не надати лікарську, психологічну чи педагогічну допомогу, то девіація підлітка може стати способом життя та привести до самогубства.

Також окремо слід приділити увагу впливу сім'ї на поведінку підлітка.

Причини девіантної поведінки, котрих, як правило, всього три:

-психофізіологічні особливості підлітка, посилені труднощами перехідного віку;

-неблагополучна родина;

-найближче оточення підлітка (у нашому випадку- ровесники і більш старші підлітки), що мають асоціальну і антисоціальну направленість; [12.389с.]

У всіх цих трьох причинах як правило і виражається трагедія підростаючої людини. Трагедія може виражатися у різних формах- крадіжки, скитання, дитяча проституція, алкоголізм та наркоманія.

У сучасній спеціальній літературі, присвяченій проблемам підліткового віку, пропонуються різноманітні варіанти групування факторів, що обумовлюються відхиленнями в поведінці.

Саме в підлітковому віці частіше за все проявляються акцентуації характеру. Вітчизняні науковці зійшлись на думці що акцентуації характеру це крайні варіанти норми, при яких «окремі риси характеру надмірно виражені, від чого виявляється надмірна вразливість у відношенні певного роду психогенного впливу при хорошій чи навіть зниженій чутливості до інших».

Акцентуації у більшому ступені обумовлені вродженими властивостями нервової системи, ніж набутими якостями, тому усунути їх, або кардинально скорегувати, майже неможливо, але своєчасне їх розпізнавання і побудова виховної тактики, що враховує характерологічні особливості дитини, допомогло би запобігти багатьох проблем особистого розвитку, не допустити емоційних зривів чи серйозних відхилень у поведінці підлітка. Більш того, будь яка акцентуація, при створенні для неї сприятливих умов, робить свого власника яскравою, цікавою особистістю, яка спроможна, досягти успіху в житті (і навіть залишити слід в історії) саме завдяки акцентуйованим якостям. [12.389с.]

Але в центр педагогічної реабілітації приходять, як правило, діти, котрим з цими умовами не пощастило. І акцентуації характеру стали причиною їх соціальної дезадаптації і стійкої девіантної поведінки. Форми дезадаптації:

авантюризм, недисциплінованість, схильність до алкоголю, схильність до ризику, конфліктів з дорослими.

Провокуючі фактори: неробство, самотність, регламентування діяльності, жорсткий контроль.

Спостереження дозволяють констатувати, що серед підлітків з девіантно-кримінальною поведінкою зустрічаються різноманітні акцентуації характеру. Але переважають гіпертимні, конформні, епілептоїдні і істероїдні. Труднощі перехідного віку, що викликали загострення акцентуації, посилені несприятливими сімейними і соціальними факторами, підштовхнули їх до протиправних дій, однак урахування характерологічних особливостей цих підлітків, створення для них умов, в яких проявлялись би і закріплювались позитивні якості, притаманні саме їм, зможе допомогти у подоланні девіантної поведінки.

Акцентуації як правило служать сприятливим ґрунтом для проявлення специфічних поведінкових реакцій, властивим підлітковому віку.

Як показують спостереження, із всіх дефектів соціалізації особистості найбільш небезпечні дефекти соціалізації в сім'ї.

Правильна соціалізація особистості- на думку спеціалістів – передбачає засвоєння нею норм і правил поведінки в суспільстві.

Головне значення в засвоєнні цих норм дітьми належить сім'ї. Саме батьки є першим взірцем відношення до світу і правовим нормам, і незалежно від того, яке відношення діти демонструють до своїх батьків вони, як правило, засвоюють стиль їх взаємовідносин зі світом і соціальними нормами. Несприятливий тип сімейного виховання негативно впливає на формування особистості і в підлітковому віці проявляється в негативних тенденціях в поведінці і відношенні до світу. Саме в підлітковому віці, коли значення сім'ї і

сімейних відносин відходить на другий план і замінюється взаємовідносинами з однолітками, батьки стикаються з грубістю, жорстокістю, байдужістю власної дитини з оточуючими, явною егоїстичною, цинічною.

Негативний вплив сім'ї і типу сімейних відносин на формування особистості підлітка з девіантною поведінкою відмічають вітчизняні та зарубіжні психологи, що займаються вивченням цієї проблеми.

Основні типи сімейного виховання, деструктивного впливають на формування особистості підростаючої людини. В основі кожного з них лежить нелюбов, котра, в кінцевому результаті приводить до девіантної (відхиляючої) поведінки:

-бездоглядність, що супроводжується відсутністю необхідної турботи, інтересу до потреб дитини і контролю над його поведінкою; підвищена моральна відповідальність- коли дитина вимушена брати на себе не відповідну своєму віку і розвитку роль (таке частіше за все в сім'ях алкоголіків, де один з дітей як би приймає на себе роль батьків);

1. -емоційне відкидання зі сторони батьків, котрі турбуються лише матеріальними потребами дитини, його розвитку і виховання, позбавляючи його емоційного тепла і турботи; домінуюча гіперпротекція- коли турбота про дитину, його потребах супроводжується гіперконтролем, пригніченням бажань дитини, орієнтацій на особисте уявлення про необхідність тієї чи іншої дії; потураюча гіперпротекція – коли виховання іде по типу «кумір родини».[10.389с.]

Індивідуальна форма роботи здійснюється у вигляді бесіди (декількох бесід) чи частково структурованого інтерв'ю, а також послідовних індивідуальних занять психолога з батьками і дітьми. Цей етап слугує для встановлення безпосереднього особистого контакту між психологом і батьками,

і між психологом і дитиною. На цьому етапі проводилось діагностичне дослідження психологічних особливостей сімей за допомогою спеціальних методик.

Моє дослідження встановило взаємодію комплексу соціальних і психологічних факторів сімейного виховання, що приймають участь у розвитку емоційних розладів у дитячому віці, роблячи акцент на дослідженні соціальних складових даних порушень, виявлені несприятливі фактори особистісної і ситуативної тривожності у вигляді високих показників емоційного дискомфорту, фобічного компоненту, соціальної реакції захисту, тривожної оцінки перспектив. Високі показники фрустраційної толерантності і низького рівня групової адаптації.

Виявлена висока і кореляційна залежність між факторами сімейного виховання, такими як потураюча гіперпротекція, фобія втрати, винесення конфлікту у сферу виховання і психічної адаптації дітей – конформністю, залежною поведінкою, схильністю до почуття провини, вразливості і іпохондрії і високим рівнем напруги. [10]

На основі факторів психічної дезадаптації будувалась програма психосоціальної реабілітації підлітків, направлена на підвищення рівня адаптації, зниження особистісної тривожності, стабілізацію емоційного стану і налагодженню міжособистісних комунікацій. У зв'язку із вищеперерахованим, психокорекційний процес вирів наступні завдання: реконструкцію дитячо-батьківських взаємовідносин, оптимізацію внутрішньосімейних взаємовідносин, гармонізацію міжособистісних відносин між діадою «мати-дитина» і членами родини, корекцію неадекватних поведінкових і емоційних реакцій батьків дітей з емоційними розладами, створення сприятливого психоемоційного клімату в родині. [42]

Підлітковий вік є найбільш сенсетивним для формування самосвідомості, вміння бачити себе в світі і світ навколо себе, цікавості до своєї особистості і самовдосконалення. Саме в пізньому підлітковому віці що межує з ранньою юністю, людина вперше задумується над своїми ідеалами, цінностях і сенсом життя.

Сучасна ситуація в Україні характеризується серйозним дефіцитом професійного впливу на дітей всіх інститутів соціалізації – сім'ї, школи, закладів культури, засобів масової інформації. Глибокий духовний вакуум, що утворився в останні роки, старанно заповнюється утилітарною, прагматичною ідеологією.[28. 195 с.]

Підлітковий вік, будучи перехідним періодом, характеризується нестійкістю психічного стану, поведінки і його розглядають як важливий етап життя, завдяки якому задаються різноманітні вектори подальшого розвитку особистості. Іншими словами, підліток з різними формами відхиляючої поведінки цілком може стати людиною (морально здоровою, соціалізованою особистістю). Він тільки повинен побачити в собі людину і побажати нею стати. А це відбувається, зазвичай, тільки в тому випадку, коли хтось побачить в ньому цю людину-особистість.

РОЗДІЛ 2.РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Опис вибірки та методик дослідження девіантної поведінки підлітків

Підлітковий вік- це кризовий період особистості, його першопричиною є неоднозначне протікання процесу дорослішання та статевого дозрівання. У підлітковому віці продовжується інтенсивне фізичне та статеве дозрівання. Дискусія про тривалість і та неминучість вікової кризи у підлітковому віці

серед науковців ведеться до сьогодні. Не зважаючи на відмінності в періодизаціях вікового розвитку у дослідників, більшість з них сходяться на думці, що найбільш складним є період від 13 до 15 років.

Характерними рисами підліткового періоду є:

- Різкі зміни в поведінці (прояви агресивності і негативізму, протиставлення себе дорослим та ін.);
- Протиріччя прагнень;
- Прагнення як можна швидше звільнитись з-під контролю і опіки батьків (реакція емансипації).

Попри це, у підлітків яскраво проявляється реакція групування з однолітками. Ровесник стає більш значущим партнером у спілкуванні, ніж дорослий, відповідно зростає цінність взаємовідносин з однолітками.

Так як підлітковий вік прийнято вважати перехідним періодом між дитинством і дорослим життям, його центральним новоутворенням називається внутрішнє почуття дорослості, гостра потреба підлітка у відношенні до нього як до дорослої людини.

У підлітковому періоді відбувається формування кола інтересів, котрі стають у підлітка системоутворюючими його ціннісних орієнтацій. Яскравою характеристикою підліткового віку є нестабільність особистості, що проявляється у реакціях афекту, схильності до змін настрою, нестабільність та протиріччя у поведінці. Підлітки схильні до впливу зовнішніх подразників, що може призвести до виникнення труднощів у соціальній взаємодії. Це може проявлятися через деліквентну поведінку, вживання психоактивних речовин, суїцидальну поведінку.

Проблема девіантної поведінки у підлітковому віці вивчена в науці і в практиці достатньо широко, заставлені типології різних видів девіантної

поведінки, досліджено вплив сім'ї і негативних сімейних умов, глибоко та всесторонньо проаналізовані біологічно-наслідкові фактори і особистісні характеристики девіантних підлітків.

Для підліткового і юнацького віку характерне вчинення протиправних дій в групі. Вивчення психологічних причин девіантної поведінки особистості підлітків в групах однолітків з асоціальною направленістю являють собою гостру проблему і зацікавлює своєю недостатньою дослідженістю та актуальністю.

Самосвідомість, будучи одним із головних особистісних новоутворень, суттєво впливає на розвиток психіки підлітка. В період дорослішання відбувається бурний розвиток самосвідомості, дитина починає орієнтуватись на оцінку самого себе. Порівняно з молодшим шкільним віком, коли дитина в оцінці власної діяльності і особистості приймає як еталон думку педагога, підліток хоче мати власну думку і хоче самий безпосередньо оцінювати власну діяльність і свої особисті якості. Самосвідомість підлітка проявляється через самоспостереження, самооцінювання, прагнення до самоствердження і самовдосконалення. Інтерес до себе як до особистості розвивається не із кмітливості, а із прагнення до розуміння правильності власних цілей, вчинків та життєвих прагнень.

При сприятливому розвитку ці фактори стають запорукою психологічної безпеки особистості підлітка, він виробляє свою систему еталонів, починає критично оцінювати свої дії, рефлексує, намагається передбачити результат своїх вчинків. Це сприяє переходу від зовнішньої оцінки зі сторони оточуючих до власної внутрішньої оцінки здібностей і вчинків. Незалежно від цього, для підлітка всерівно значимою залишається зовнішня оцінка зі сторони однолітків.

Прагнення бути в суспільстві, оцінка і прийняття групою однолітків, розвиток рефлексії, формування самосвідомості, а також нестабільність в

емоційному плані ведуть до виникнення у підлітка необхідності вийти із під опіки дорослих. Почуття дорослості загострюється і наштовхує підлітка до конфліктів. Підлітки прибігають до різних способів демонстрації дорослості та незалежності. Невпевненість в собі наштовхує підлітка на пошуки підтвердження власної цінності і визнання такими способами, які можуть не одобрюватись суспільством і навіть бути протизаконними.

На основі теоретичного аналізу літератури по проблемі дослідження, досвіду психологічної роботи з підлітками, що схильні до виховання психоактивних речовин, а також на основі попередніх досліджень з даної проблеми, я припускаю, що соціально-психологічним фактором девіантної поведінки підлітків може являтися характерологічні особливості підлітка, в частності наявність акцентуацій характеру, особливості самооцінки підлітка, а саме, занижена самооцінка, а також особливості сімейного виховання-дисгармонічний стиль сімейного виховання. Ціллю проведеного дослідження є вивчення впливу соціально-психологічних детермінант: особистісних і характерологічних особливостей, сімейного виховання на формування девіантної поведінки підлітків. В дослідженні вирішувались задачі доопрацювання психодіагностичного комплексу, що дозволяє виявляти фактори девіантної поведінки- особистісні властивості підлітків, їх відношення до батьківського виховання.

У дослідженні прийняли участь 35 підлітків 12-13 років. З них 26 хлопців і 9 дівчат. Девіантність поведінки підлітків, що прийняли участь у дослідженні, була встановлена на основі свідчень шкільних психологів загальноосвітніх навчальних закладів.

У роботі нами було застосовано наступну підбірку психологічних методик:

Методика Т.В. Дембо – С.Я.Рубінштейна в модифікації А.М.Прихожан. У рамках нашого дослідження методика Т.В. Дембо і С.Я.Рубінштейн

використовувались, перш за все, в цілях вивчення рівня і особливостей сформованості самооцінки девіантних підлітків. Методика Дембо-Рубінштейн (модифікація Прихожан) – метод психодіагностики, спрямований на вивчення самооцінки випробуваного, розроблений Тамарою Дембо у 1962 році та доповнений Сусанною Рубінштейн у 1970 році. Обстежуваним пропонується на горизонтальних лініях відзначити рівень розвитку у них цих якостей (показник самооцінки) і рівень домагань, тобто, рівень розвитку цих якостей, який би задовольняв їх. Методика може проводитися як фронтально – з цілою групою, так і індивідуально.

Характерологічний опитувальник К.Леонгарда, який дозволяє виявити наявність і вираженість акцентуацій окремих рис характеру. В основу опитувальника закладена концепція «акцентуованих особистостей» К. Леонгарда. По ній риси характеру діляться на 2 групи: основну та допоміжну. Головні риси складають основу особистості, визначають її розвиток, адаптацію і психічне здоров'я. При значному вираженню вони можуть накладати відбиток на особистості в цілому і при несприятливих умовах можуть деформувати структуру особистості.

Особистості, у яких окремі риси характеру мають високий рівень прояву, за К.Леонгардом називаються акцентуованими. Вони можуть вважатися нормальними, хоч надмірна акцентуація виводить особистість на межі норми.

Автор виділяє десять типів акцентуацій, які ми і виявляємо у наших досліджуваних:

- гіпертимність;
- застрягання;
- емотивність;
- педантичність;
- тривожність;

- циклотимність;
- демонстративність;
- возбудимість;
- дистимність;
- екзальтованість.

Опитувальник містить 88 питань та стверджень. Відповіді на питання представляються у вигляді «Так» чи «Ні» та реєструються у бланку відповідно «+», якщо відповідь стверджувальна і «-», якщо відповідь має заперечення.

Форма проведення методики являється як індивідуальна, так і групова. Матеріали: бланк із запитаннями, ручка чи олівець. Обробка результатів відбувається співставленням відповідей з «ключем» опитувальника, якщо відповідь співпадає, то вона оцінюється в 1 бал, по кожній шкалі бали підсумовуються та помножуються на коефіцієнт відповідно до шкали. Риса характеру являється акцентуваною, якщо кінцева сума балів рівна чи більша 19. Про тенденцію акцентуації ми судимо в тому випадку, коли сума балів досягає діапазону від 15 до 19 балів.

Методика допомагає виявити тенденції до акцентуацій характеру та наявні акцентуації.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Я.Варги, В.В.Століна. являє собою психодіагностический інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Опис методики:

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. «Прийняття-відкидання». Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Утримання одного полюса шкали: батькові подобається дитина таким, який він є; батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує йому; батько прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює його інтереси і плани. На іншому полюсі шкали - батько сприймає свою дитину поганим, непристосованим, невдахою; йому здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібностей, невеликого розуму, поганих схильностей. Здебільшого батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу; він не довіряє дитині і не поважає його.

2. «Кооперація» - соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває йому. Батько високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за нього. Він заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з ним на рівних. Батько довіряє дитині, намагається стати на його точку зору в спірних питаннях.

3. «Симбіоз» - шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах по цій шкалі можна вважати, що батько прагне до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батько відчуває себе з дитиною єдиним цілим, хоче по можливості задовольнити всі потреби дитини, відгородити його від труднощів і життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина йому здається маленьким і беззахисним. Тривога батька підвищується, коли дитина починає автономізованих в силу обставин, так як по своїй волі батько не надає дитині самостійності ніколи.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському

відношенні даного батька чітко проглядається авторитаризм. Батько вимагає від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Він намагається нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі стати на його точку зору. За прояви свавілля дитини суворо карають. Батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, звичними думками, почуттями

5. «Маленький невдаха» - відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні є прагнення інфантилізувати дитини, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батько бачить дитину молодшим в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові дитячими, несерйозними. Дитина представляється непристосованим, неуспішним, відкритим для поганих впливів. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невмілість. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати його дії.

4. Опитувальник для батьків «Аналіз сімейного виховання» (АСВ) Є.Г.Ейдемільера і В.В.Юстицького. У рамках мого дослідження опитувальник АСВ використовувався для діагностики типу сімейного виховання девіантних підлітків. Опитувальник для батьків «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) (Ейдемільер Е. Г., Юстицькіс В. В., 2000) існує у двох варіантах - дитячому й підлітковому.

Методика призначена для вивчення досвіду батьків у вихованні дитини (підлітка) і пошуку помилок у батьківському вихованні. Вона дозволяє діагностувати дисфункції в системі взаємного впливу членів родини, порушення в структурно-рольовому аспекті життєдіяльності родини й у механізмі її інтеграції.

Опис методики

Опитувальник АСВ включає 130 тверджень, що стосуються виховання дітей. У нього закладені 20 шкал. Перші 11 шкал відбивають основні стилі сімейного виховання; 12,13, 17 й 18-я шкали дозволяють одержати уявлення про структурно-рольовий аспект життєдіяльності родини, 14-я й 15-я шкали демонструють особливості функціонування системи взаємних впливів, 16, 19-я й 20-я шкали - роботу механізмів сімейної інтеграції. Нижче наведений опис шкал у том порядку, у якому вони розташовані в опитувальнику.

2.2.Вплив стилів сімейного виховання на формування девіантної поведінки підлітків (Результати???)

При використанні методики Т.В.Дембо і С.Я. Рубінштейн в адаптації А.М.Прихожан було виявлено, що у більшості підлітків низький рівень самооцінки (69%)(Рис 2.1). Підліток з низькою самооцінкою гостро реагує на зауваження у свою адресу, може бути конформним з групою асоціально налаштованих однолітків. Можливо, по цій причині, підлітки схильються до девіантної поведінки, для того щоб зменшити почуття несприйняття самого себе.

Приблизно для однієї десятої групи підлітків з девіантною поведінкою характерний високий і підвищений рівень самооцінки (11%). Підвищена самооцінка може відображати безоціночне, емоційно-позитивне прийняття себе незалежно від своїх реальних успіхів і досягнень. Підвищена самооцінка таким чином, сприяючи виникненню конфліктів, може спровокувати соціальну дезадаптацію підлітка.

Для 20% девіантних підлітків характерна адекватна самооцінка. В цілому, для девіантних підлітків вибірки характерна низка самооцінка. Це свідчить про те, що для девіантних підлітків являється комплекс неповноцінності , залежність,

несамостійність як в оцінці зовнішніх ситуацій і людей так і в оцінці себе.

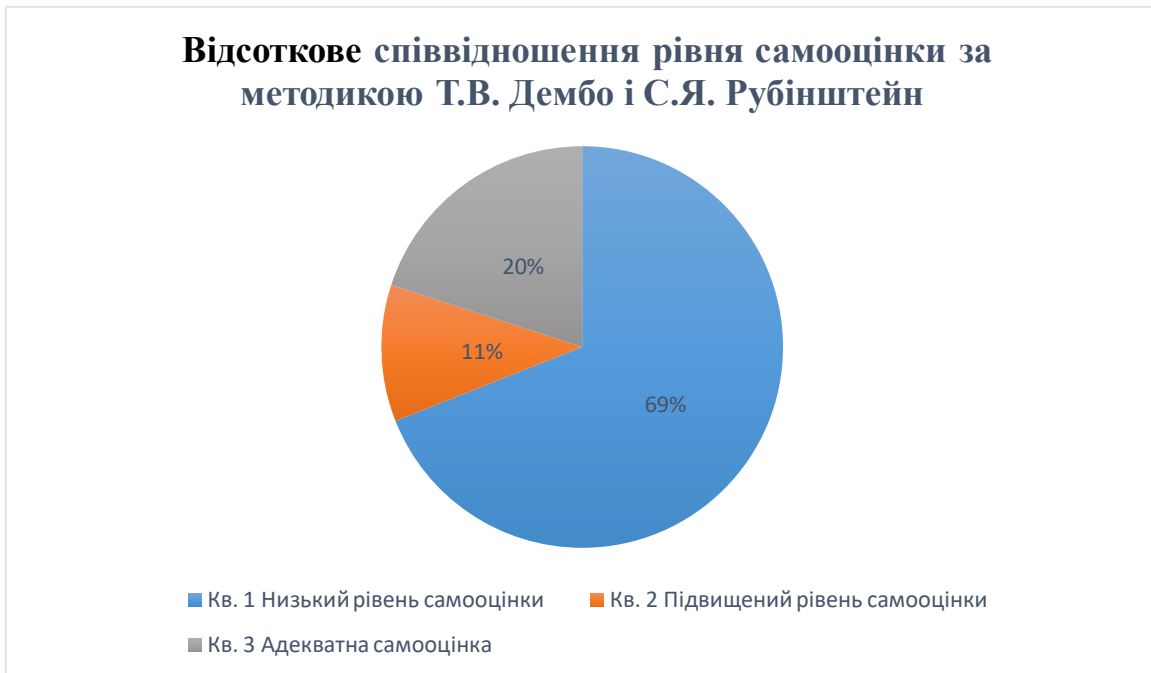

Рис 2.1

Використання опитувальника К.Леонгарда показав, що для девіантних підлітків найбільш характерними є наступні типи акцентуації характеру: застрягаючий (54%), гіпертимний (40%), демонстративний (46%), збудливий(43%) і циклоїдний(37%) (Рис 2.2)

Рис 2.2

Підлітки із застрягаючим типом акцентуації (54%) схильні гостро реагувати на ситуації, коли оточуючі люди ставлять під сумнів цінність їх ідей і прив'язаностей. Підлітки з гіпертимним типом акцентуації (40%) імпульсивні, схильні вчиняти необдумані вчинки, схильні до легковажності та небов'язковості. Підлітки з демонстративним типом акцентуації (46%) егоїстичні, зовнішньо показуючи зацікавленість та участь, часто насправді нещирі у відносинах з іншими людьми. При цьому вони доволі емоційні, розковані і спроможні зацікавити інших людей у групі. Підлітки зі збудливим типом акцентуації (43%) схильні до гніву, нетерпимі до протиріччя зі сторони інших, нестримні у своїх захопленнях. При цьому вони енергійні, ініціативні і добродішні. Підлітки з циклоїдним типом акцентуації (37%) мають постійну зміну настрою, прив'язаностей і емоцій. При цьому вони схильні до поєднання серйозності і романтичності у відносинах.

Розглянемо особливості батьківського відношення і сімейного виховання батьків девіантних підлітків нашої вибірки. У дослідженні прийняли участь 27 матерів і 2 батька.

Спочатку розглянемо результати діагностики батьківських відносин, діагностованих з використанням теста-опитувальника ОРО А.Я.Варгі. В.В.Столїна.

Переважаючим батьківським ставленням є «відкидання» (66% яскраво виражений негативний аспект шкали «прийняття-відкидання»). Ці батьки сприймають підлітка «поганим», непристосованим і невдахою. Високий бал по шкалі «відношення до невдач дитини» (чи «маленький невдаха») характерний для 17% опитуваних батьків. У нашій вибірці рідше за все зустрічались такі види дитячо-батьківських відносин, як авторитарна гіперсоціалізація,

кооперація і симбіоз. Таким чином, переважаючими типами батьківського ставлення є відкидання і ставлення до підлітка як до «маленької невдахи».

Розглянемо результати дослідження стилів сімейного виховання, отриманих за допомогою опитувальника АСВ Є.Г.Ейдемільера, В.В.Юстицького. Найбільш високі показники отримані по таким стилям виховання як гіпопротекція (гіпоопіка) (49%) та емоційне відкидання (23%). Жорстоке відношення батьків з дітьми виражене в (11%) випадків. Результати діагностики батьків за опитувальником АСВ цілком співвідносні з результатами діагностики по опитувальнику ОРО.(Рис 2. 3)

Рис 2.3

Таким чином, у батьків виявлені різні типи дисгармонійного сімейного виховання, перш за все, за типом гіпопротекції і емоційного відкидання. Це свідчить про те, що девіантний підліток часто опиняється за межами уваги батьків, батьки мало цікавляться або тільки тоді коли сталось щось серйозне. Не задоволені емоційні потреби спілкування девіантного підлітка з батьками, батьки в цілому не прагнуть задовільнити потреби підлітка. Нестійкий стиль

виховання девіантних підлітків з'являється також у сфері заборон та санкцій. Батьки частіше за все не хочуть або не можуть встановити пені рамки в поведінці підлітка. Навіть якщо і існують які-небудь заборони, підліток легко їх порушує, знаючи що за це йому нічого не буде. Часто варіюється надмірність та мінімальність санкцій по відношенню до підлітка, тобто притаманна крайня непослідовність виховного впливу на підлітка з девіантною поведінкою.

Таким чином, були виявлені такі соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків, як особливості сімейного виховання, акцентуації характеру, занижена самооцінка, а також особливості сімейного виховання- дисгармонійний стиль сімейного виховання. Для підлітків, схильних до девіантних форм проявів, характерна низька самооцінка. Девіантні підлітки частіше за все страждають від комплексу неповноцінності, від неадекватно заниженого уявлення про себе, про свої можливості і здібності. Для девіантних підлітків характерна полярність в оцінках якостей свого характеру при сильній виразності кожної з них. Переважаючими видами батьківського відношення в родині є відкидаюче відношення до девіантного підлітка і відношення до нього з точки зору его невдач як до дитини, що неспроможна до самостійності.

Результати дослідження можуть представляти інтерес для психологів, що працюють з підлітками, що мають різні форми девіантного прояву. Проведене дослідження дозволило виявити соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків: особистісних та характерологічних особливостей, сімейного виховання. Дослідження відкриває перспективи для майбутньої розробки програм психологічної профілактики девіантної поведінки підлітків з урахуванням їх характерологічних особливостей, особливостей сімейного виховання.

2.3 Рекомендації зкорекції і профілактики девіантної поведінки підлітків

Особливої значимості проблема девіації набуває у зв'язку з тим, що вона є передумовою для формування деліквентної поведінки і майбутній криміналізації особистості. Ця обставина дає представникам психолого-педагогічної спільноті ряд пріоритетних задач методологічного характеру: розробку теоретичних моделей і концепцій, що дозволяють по новому осмислити феномен підліткової девіації; пошук засобів профілактики і корекції девіантної поведінки, що відповідають вимогам ефективності і релевантності віково-психологічним особливостям підлітків; досягнення внутрішньої згоди між концептуально- пояснювальним рівнем аналізу явища підліткової девіації конкретно-методичним рівнем організації психолого-педагогічної діяльності з профілактики і корекції девіантної поведінки. На стику цих задач актуалізується проблема, сутність якої полягає в протиріччі, що зберіглося між концептуальними і конкретно-методичними підходами до профілактики і корекції девіантної поведінки підлітків. Необхідність подолання цього протиріччя задає перспективи для розробки нових дослідно-експериментальних пошуків в даній проблемній області.

Головною метою є теоретичне і експериментальне обґрунтування ізотерапевтичного тренінгу корекції і профілактики девіантної поведінки підлітків з опорою на гуманістичний психоаналіз Е.Фромма.

Теоретичні передумови і огляд проблеми

У групі ризику опиняються підлітки, що обумовлено в першу чергу їх віковими особливостями : амбівалентністю мотиваційно-вольових і емоційних якостей особистості, протиставлення себе нормативно-ціннісній системі дорослих, протиріччя між тенденцією до відокремлення і пошуку еталонів для ідентифікації, підвищеною чуттєвістю до критики і зовнішнім оцінкам, прагнення до самоствердження серед однолітків. Усі ці особливості створюють передумови для виникнення девіації саме у підлітковому віці.

Більшість сучасних авторів однастайні у тому, що основним методом вирішення проблеми підліткової девіації і деліквентності є у першу чергу профілактика. Причому , «превентивні заходи повинні бути направлені не тільки на так звані «групи ризику», а і на інші («благополучні» і «нормальні») групи підлітків». У той самий час варто зорієнтувати превентивну політику на старшу вікову групу як найбільш неконтрольовану, схильну до вчинення насильницьких злочинів і саме головне – саме ця група має достатній фізичний потенціал і соціальний досвід для реалізації поставлених цілей.

На сьогоднішній день у літературі виділяють наступні напрямки профілактики девіантної поведінки підлітків: соціальний, педагогічний, юридичний, і соціально-психологічний супровід девіантних підлітків. Існує широкий перелік превентивних заходів по профілактиці девіантної поведінки. Цільовими орієнтирами цих заходів є : сім'я, соціально-економічні умови життя, законодавство, формування/виховання соціально прийнятних ідеологічних установок і ціннісних орієнтацій (здоровий спосіб життя, толерантність, патріотизм та ін.) організація зайнятості підлітків у відповідності до їх інтересів. В цілому самі заходи носять соціальний і педагогічний характер. В даних класифікаціях допускається, що повноцінні соціальні умови життя підлітка і відповідний педагогічний супровід є запорукою відсутності девіації. Фактично дані заходи являють собою різноманітні форми соціального контролю. Звертає на себе увагу відсутність у

цьому переліку психологічної роботи з особистістю підлітка, його ідентичністю, внутрішніми конфліктами, почуттям неповноцінності, тривожними станами.

Разом з тим основний акцент у профілактиці девіантної поведінки підлітків робиться на соціально-психологічних методах, а саме :тренінгах резистентності, асертивності , комунікативноїкомпетентності, особистого росту; індивідуальному психологічному консультуванні та коучінгу . Розробники профілактичних програм все частіше використовуютьарт-терапевтичні засоби, відмічаючи їх релевантність віковим особливостям підлітків. При цьому застосування даних засобів не завжди попереджається належною рефлексієюмеханізмів формування девіантної поведінки. Наслідком цього є ситуація, коли програма профілактичнихзаходів і конкретний зміст відповідного тренінгу розробляються у відриві від теоретичної рефлексії вихідних концептів.

На нашу думку, найбільш перспективним у психологічному підході до девіацій є гуманістичний психоаналіз Е.Фромма. З його точки зору, деструктивні тенденції особистості, що лежать в основі девіацій, є наслідком фрустрації базових екзистенціальних потреб людини, а сама девіація розглядається як форма компенсації незадоволеності цих потреб. Теоретична модель Е.Фромма у чомусь збігається з соціологічними теоремами девіації, розуміючими останню як результатсоціальної фрустрації. Різниця у тому, що соціологи говорять про об'єктивні соціальні умови життя того чи іншого колективного суб'єкта і зміни суспільної системи (що передбачає застосування соціальних методів вирішення проблеми.)

У свою чергу Е.Фромм пропонує адресну психологічну допомогу конкретної особистості у знаходженні можливості для подолання фрустрації і задоволення базових потреб через роботу із самосвідомістю. В останньому випадку вводиться деяке теоретичне припущення, що людина спроможна самотійно

долати фруструючі обставини, стає суб'єктом свого життя і знаходить конструктивні засоби задоволення екзистенціальних потреб. Нехай людина не може змінити соціальну систему, в котрій вона знаходиться, але може змінити себе і своє життя.

Згідно теорії Е.Фромма існують п'ять екзистенціальних потреб/протирічч/задач людського буття.

1. Причетність на протигагу нарцисизму. Деструктивними варіантами задоволення цієї потреби є або підпорядкування/ототожнення себе з групою, організацією чи релігією, або навпаки, підпорядкування та влада над іншими. В обох випадках має місце симбіоз , котрий завжди породжує ворожбу (до себе чи світу) і приводить до руйнування цілісності особистості. Єдина конструктивна форма задоволення цієї потреби- любов, у якій діалектично поєднуються єдність та унікальність. Одним із варіантів можливої девіації, пов'язаної з фрустрацією цієї потреби, є так званий психологічний комплекс екстреміста.
2. Подолання та творчість у протигагу руйнуванню. Потреба у подоланні себе-це бажання піднятися над пасивним і випадковим існуванням, властивим тваринному світу, набути цілеспрямованості та свободи, стати суб'єктом свого життя. Ця потреба може задовольнятися продуктивно через творення, творчу активність. У ситуаціях, коли це неможливо, через знищення життя пристрасть до руйнування.
3. Укоріненість та братерство на протигагу кровозміщенню. Потреба укоріненості потреба у виявленні свого коріння, бажання в буквальному значенні «укорінитися» у цьому світі. Виникає у дитинстві у момент розриву біологічного зв'язку з матір'ю, супроводжує людину до кінця життя. Продуктивне задоволення даної потреби проявляється у відчутті стабільності, подібному до відчуття безпеки, що переживається в дитинстві. Фрустрація зазначеної потреби виявляється у збереженні симбіотичного

зв'язку з батьками та соціальними інститутами, що символізують батьківський контроль, однак у такій спробі задоволення потреби в корінні людина не здатна до особистісного розвитку, вона стає інфантильною.

4. Почуття тотожності та індивідуальність на протигагу стадному конформізму. Потреба самоідентичності усвідомлення себе як окремої сутності, самоототожнення. Задоволення цієї потреби дозволяє людині почуватися господарем власного життя, вільною та незалежною, цілісною особистістю. Якщо розглянута потреба фрустрована, людина схильна до конформізму; постійне копіювання чужої поведінки, дотримання чужих вказівок не дозволяють досягти почуття самоідентичності.

5. Потреба у системі цінностей прагнення людини освоєння світу та вироблення власної системи цінностей, світогляду, опори як системи поглядів. Це система орієнтації, що дозволяє сприймати та осягати реальність. У разі незадоволеності цієї потреби людина схильна постійно опинятися в безвиході, не здатна цілеспрямовано діяти і раціонально взаємодіяти зі світом.

Психологічна робота по профілактиці девіантної поведінки будується на принципах знаково-символічної і діалогічної опосередкованості самосвідомості людини. Ми виходимо з того що фрустраційні потреби недоступні підлітку у досвіді безпосередньої інтропротекції. У зв'язку з цим дефрустрація екзистенціальних потреб передбачає наступні психотехнічні дії :

1. Знаково-символічне заміщення, вираження та відреагування фрустраційного стану, викликаного психотравмуючими подіями життя та блокуванням умов задоволення тієї чи іншої екзистенційної потреби, та його опосередковане переживання.

2. Осмислення змісту травматичного Я-досвіду і те, як і втілюється у конкретних формах відносин із світом. На цьому етапі підлітки персоніфікують

та усвідомлюють фрустровану потребу за допомогою побудови наративу. Це здійснюється шляхом ідентифікації себе із символічним протагоністом, який є героєм оповідання.

3. Разототожнення себе з символічним персонажем та рефлексія образу Я у реальних життєвих контекстах. На цьому етапі підлітки встановлюють паралелі між історією символічного персонажа та власними життєвими подіями, а також усвідомлюють конкретні девіантні форми компенсації фрустрованих екзистенційних потреб.

4. Пошук збережених особистісних ресурсів та освоєння форм творчого самовираження у спільній творчій діяльності. Підлітки набувають нового досвіду позитивного сприйняття себе та власної ідеальної представленості у свідомості інших. У результаті відбувається ампліфікація образу Я.

Важливо відзначити, що ця робота дозволяє підлітку не лише усвідомити свої фрустровані екзистенційні потреби та отримати досвід освоєння конструктивних форм їх задоволення, а й дестигматизувати образ себе в контексті власної самосвідомості. Це є необхідною психологічною передумовою подолання соціальної відчуженості та подальшої ресоціалізації. При цьому досягнення описаного ефекту можливе лише в рамках психологічної роботи з самосвідомістю девіантного підлітка, яке, як правило, залишається в тіні для традиційної соціально-педагогічної профілактики. поведінки служить ізо-терапевтичний тренінг. Його центральною ланкою є уява, за допомогою якого підлітки опановують власне емоційне життя: «Фантазія це здійснення бажання, коректив до незадовільної дійсності. У фантазії він знаходить живий засіб спрямування емоційного життя, оволодіння нею». Важливою особливістю застосування цього методу є його проєктивний потенціал, екологічність та індирективність по відношенню до особистості девіантного підлітка, що

дозволяє обійти його психологічні опори, мінімізувати прояви тривоги, негативізму та оборонної агресії.

Таким чином, більшість авторів, які займаються проблемою підліткової девіації та делінк-вентності, однак, в тому, що основним методом її вирішення є корекційно-профілактична робота. У літературі поряд із соціально-педагогічними методами корекційно-профілактичної роботи виділяються і психологічні. При цьому звернення до конкретних методів та засобів не завжди випереджається належною теоретичною рефлексією механізмів формування девіантної поведінки. На наш погляд, перспективним для теоретичного розуміння механізмів девіантної поведінки є гуманістичний психоаналіз Е. Фромма, а найбільш підходящим для підліткового віку методом профілактики ізотерапевтичний тренінг.

Матеріали та методи

Зміст **дослідно-експериментальної роботи** та ізотерапевтичного тренінгу.

Знайомство з учасниками тренінгу. Збір психологічного анамнезу 1. Три слова про себе 2. Метафоричний автопортрет 3. Помінятися місцями 2 години (120 хв.)

Пророблення фрустрованих потреб Вираз і усвідомлення фрустрованих потреб у спільній образотворчій діяльності 1. Привітання в русі 2. Розфарбовування матриць-фракталів і твір проєктивних історій у групах 3. Осмислення проєктивних історій 2 години (120 хв.)

Подолання тривоги Формування вміння долати тривогу та актуалізація ресурсного стану 1. Актуалізація тривоги через малювання каракулів 2. Пальчикове малювання 3. Господар страхів 2 години (120 хв.)

Робота з агресією Ідентифікація афективних та поведінкових проявів агресії, усвідомлення мотивів агресивної поведінки 1. Твій настрій 2. Малюємо агресію 3. Внутрішній промінь 2 години (120 хв.)

Корекція самооцінки. Допомога у вибудовуванні адекватної самооцінки 1. У тебе все вийде! 2. «Я-реальне» та «Я-ідеальне» 3. Сонечко 2 години (120 хв.) відносин між тренером та групою; проєктивна діагностика та символічне опосередкування фрустрованих потреб; нівелювання тривожності з метою зниження страху неуспіху; опрацювання агресії як психологічного захисту; пошук збережених особистісних ресурсів та освоєння форм творчого самовираження у спільній творчій діяльності. Изо-терапевтические тренинговые упражнения

1. Метафоричний автопортрет. Підліткам пропонується спочатку письмово продовжити такі фрази: «1. Якби я був(ла) рослиною, то я був(а) би. 2. Якби я був посудом, я був би. 3. Якби я був зброєю, я був би. 4. Якби я був(а) прикрасою, я був(а) б.». Після цього необхідно намалювати кольоровими олівцями кожен із чотирьох метафоричних образів. Обговорення метафоричного змісту автопортретів дозволяє виявити ранні психологічні травми підлітка (включаючи способи їх компенсації) та актуальну соціальну ситуацію його розвитку, ступінь реалізованості або фрустрованості його екзистенційних потреб та ступінь збереження здатності самого підлітка задовольняти ці потреби.[31]

2. Групове розфарбовування матриць-фракталів з подальшим створенням проєктивних історій. Формуються групи по 3-4 особи, далі їм на вибір пропонуються матриці для розфарбовування. Ближче до завершення роботи учасникам під керівництвом тренера пропонується обмінятися асоціаціями з приводу образу-персонажу, а потім разом написати невелику історію. Історія повинна описувати персонажа на картинці, його життєву ситуацію, прагнення,

події, почуття. Після презентації робіт та спільного осмислення образів-персонажів у колі учасники ділилися враженнями про свої переживання та труднощі, випробувані в ході роботи, порівнювали свою життєву ситуацію із сюжетом вигаданої історії.

3.Актуалізація тривоги через малювання каракулі. Після розгляду понять тривоги та тривожності необхідно , щоб кожен учасник згадав ситуацію, в якій відчував тривогу або з приводу якої тривога все ще є актуальною. Далі учасникам дають аркуші паперу, кольорові олівці, запропонували сконцентруватися на почутті тривоги та олівцем будь-якого кольору, із заплющеними очима, протягом двох хвилин, хаотично (не вдаючись до свідомого контролю при напрямку руху руки) водити олівцем по паперу. Тренер попросить учасників розплющити очі та розглянути отримані каракулі. Завдання - знайти в них образ тривоги, що відчувається, і при необхідності промалювати цей образ, додаючи до нього нові деталі або посилюючи вже наявні елементи. Потім автори коротко виступають з коментарями про почуття та асоціації, які викликали малюнки.[31.497с.]

4. Пальчикове малювання. Така техніка малювання, на відміну від малювання пензлем, дозволяє учасникам відчути себе ще вільніше, розслабитися, зняти емоційну напругу та тривожність, висловити деструктивні імпульси у формі, що соціально схвалюється. Учасникам пропонується згадати радісну подію, емоцію щастя і постаратися актуалізувати їх, а потім домалювати каракулі, що вийшли в попередній вправі, пальцями так, щоб малюнок відображав не зневіру і тривогу, а радісне переживання, світлий, ресурсний. [49.с.29]

5. Твій настрій. Дозволяє актуалізувати гнів та агресію, викликані тривалою фрустрацією базових екзистенційних потреб.Спочатку підлітки визначають переважний емоційний стан (стійкий емоційний фон їхньої життєдіяльності) та труднощі впорання з ним. Далі виконують вправу «Малуємо агресію» згадують

ситуації, в яких відчували найсильнішу агресію, концентруються на цьому почутті та замальовують образ власної агресії. Як заключна вправа використовується техніка візуалізації "Внутрішній промінь". Ця вправа спрямована на подолання втоми, релаксацію, зняття внутрішніх затискачів та стабілізацію емоційного стану.[49. с.25]

6. "Я-реальне, Я-ідеальне. У підлітковому віці учасникам тренінгу пропонується візуалізувати (за допомогою олівців та фарб) свій актуальний образ і той образ «Я», який вважається ідеальним (з точки зору успішного та соціального благополучного розвитку власної особистості). Після завершення малюнків проводиться їх рефлексивний аналіз щодо оцінного ставлення себе; домагань на соціальні досягнення та їх відповідність реальним здібностям та можливостям; конструктивних способів саморозвитку та задоволення екзистенційних потреб.

7. «Сонечко». Підліткам пропонується намалювати сонечко з п'ятьма променями та назвати його своїм ім'ям. Після цього необхідно на його променях написати свої сильні сторони, позитивні риси, вміння, досягнення. Далі малюнки передаються по колу, кожен учасник домальовує промінь і дописує ще одну позитивну якість автора малюнка. Після завершення вправи кожен зачитує характеристику, що вийшла, дякує іншим за позитивний зворотний зв'язок і ділиться враженнями про свій збірний образ. Зусилля провідного тренінгу важливо зосередити на наступних психотехнічних «мішенях»: конструктивному задоволенні потреби підлітка у творчій та просоціальній діяльності та вибудовуванні якісних соціальних зв'язків; рефлексивної опрацювання концепції себе, що склалася, і відповідних їй дисфункціональних моделей поведінки, що компенсують фрустровану потребу; задоволенні потреби у самоідентичності.

Оцінка виразності девіантних тенденцій підлітків. Після завершення тренінгу потрібно провести повторну психодіагностику показників групи.

Результати, отримані до і після ізотерапевтичного тренінгу, схилиють до порівняльного аналізу із застосуванням методів статистичного аналізу даних (Т-критерій Вілкоксону, і-критерій Манна-Уїтні). Оцінка ефективності корекційного потенціалу ізотерапевтичного тренінгу здійснювалася шляхом порівняльного аналізу виразності девіантної поведінки до та після тренінгу в експериментальній та контрольній групах .

Отже, розроблений тренінг, заснований гуманістичному психоаналізі Е.Фромма є перспективним психологічним засобом роботи з девіантною поведінкою підлітків.

ВИСНОВКИ

Отже, нами було проаналізовано основні наукові підходи до пояснення девіантної поведінки, виявлено та окреслено різні випадки та причини виникнення підліткової девіації, індивідуальні особливості девіантної поведінки підлітка.

Методологічною основою нашої роботи стали численні роботи зарубіжних і вітчизняних науковців які у свої працях яскраво окреслили проблематику девіантної поведінки підлітків з точки зору психології.

Проблема підліткової девіації виникла давно і не зважаючи на її всебічне дослідження, її актуальність не втрачена і сьогодні. Зважаючи на стрімкість соціально- економічних змін сучасного суспільства, кожен з нас потрапив в час глобальних світових змін і утворення нового єдиного світового порядку, а підлітки в силу своєї психологічної і фізичної незрілості тяжче за всіх сприймають будь які зміни суспільства і як дзеркало своєю поведінкою відображають актуальні проблеми сучасного світу.

Головною психологічною особливістю таких підлітків є їх ненормативна поведінка –агресія, конфліктність, шкідливі звички, суїцидальні нахили та ін. Крім того, для підлітків з девіантною поведінкою характерні такі особливості емоційно вольової сфери, як підвищена тривожність, дефектність ціннісної системи, особливо в області цілей і сенсу життя. Вони, як правило, імпульсивні, дратівливі, агресивні і конфліктні, що ускладнює спілкування таких підлітків з оточуючими і створює значні труднощі при їх вихованні. Виходячи з цього для підлітків з девіантною поведінкою характерний підвищений рівень схильності до вчинення агресивних вчинків, а також до вчинення протиправних дій. У цьому зв'язку сьогодні серйозне значення надається соціально-психологічній профілактиці девіантної поведінки серед підлітків

якщо не займатися виявленням і профілактикою девіантної поведінки в підлітковому віці, то ця проблема не зникне, незважаючи на велику кількість розробок наукових підходів.

Підводячи підсумки проведеної дослідницької роботи, не зважаючи на величезну кількість праць присвячених як дослідженню емоційної сфери особистості, так і проєктивним методам дослідження, ці питання є все ще

відкритими, актуальними і потребують ретельного доопрацювання, так як існує величезна кількість питань, на які все ще немає однозначної відповіді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

2. Becker H. Outsiders: studies in sociology of deviance. N.-Y., 1963.
3. Currie E. Crime and market society: lessons from the United States / Paul Walton and Jock Young (eds.). The new criminology revisited. London, 1998. Pp. 130-142.
4. Harre R. The ethogenetic approach: Theory and practice. Experimental social psychology. 1977. Vol. 10. Pp. 283-314
5. Shmalleger F. Criminology today: an integrative introduction. 2nd ed. New Jersey, 1999. 293 p.
6. Tannenbaum F. Crime and the Community. N.-Y., 1938.
7. Альворд М., Бейкер П. Як працювати з агресивними дітьми. Відео курс практичної психології. Центр прак. психології“ Катарсис” 1998 – 426 с.
8. Андреев Н.А., Тараканов Ю.В. Асоціальна поведінка неповнолітніх. - Самара, 2001. - 154 с.
9. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. – Ереван, 1987. Битенский В.С., Херсонський Б.Г., Дворняк С.В., Глушков В.А. Наркомании у подростков. - К.: “Здоровья”, 1989. - 215 с. 3.Васильева О.П. Психолого-педагогические аспекты работы с «детьми улицы» //Закон і підліток. Матеріали обласної науково-практичної конференції. - Донецьк, 2000. - С. 137-139.
- 10.Байярд Р.Т., Байярд Дж. Ваш неспокійний підліток. Сім'я і школа. М., 1995 – 360с.
- 11.Баранов В. В., Похлебна І. О. Дослідження автобіографії дев'ятого підлітка як один з прийомів виявлення його де соціалізації. - Практична психологія і соціальна робота. - 2001. №9.
- 12.Бахадова Е.В. Неблагополучна сім'я як фактор формування девіантної поведінки дітей // Запитання по психології. № 1, 2009. – 389с.
- 13.Бовть О.Б. Дослідження і корекція соціально-психологічних і індивідуально-особистісних характеристик молодших школярів, які

- корелюють зі своєю агресивністю./ Практична психологія та соціальна робота.- 2002. – 458с.
- 14.Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. - М. 1985.
  - 15.Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки / Бондарчук О. І. – К.: МАУП, 2006.– 189с.
  - 16.Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки:Курс лекцій. -К.,2006.- 388 с.
  - 17.Видинеев И. А. Психология девиантного поведения. Учебное пособие. - Х. 1997.
  - 18.Гошовський Я.О. Психологія девіантної поведінки / Гошовський Я.О. – Дрогобич, 2009. – 346с.
  - 19.Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 10 квітня 2010 р. - Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. - 210 с.
  - 20.Демичева А.В. Девиантное поведение в современном украинском обществе / Демичева А. В. – 1999. - № 2. – С. 94 -98.
  - 21.Демків О.Б. Соціологія права і девіантної поведінки: Навчальний посібник. - Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. - 124 с.
  - 22.Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року «Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні». - К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 195 с.
  - 23.Доля І.М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І.М. Доля // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1- 2 (14-15). – С. 55-59.
  - 24.Дюркгейм Е. Самогубство: Соціологічне дослідження / Пер. з фр. Л. Кононович. - К.: Основи, 1998. - 519 с.

25. Дюркгейм Э. Норма и патология / Сб. Социология преступности (современные буржуазные теории). - М - 1966.- С. 56-71. 82. Европейский доклад о наркотиках: тенденции и изменения (2016).
26. З досвіду корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою : посіб [Електронний ресурс]. / авт. кол. ; упор. Ю.А. Луценко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. – 129 с.
27. Забзалюк Д.Є. Особливості прояву девіантної поведінки на сучасному етапі // Грані. - 2001. - № 2.- С. 101-106.
28. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004 – 112 с.
29. Завацька Л.М., Янченко Т.В. Проблеми попередження асоціальної поведінки дітей та підлітків // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Збірник наукових праць. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. - С. 179-181.
30. Загальна психологія/За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник – 2-ге вид., перероблено і доповнено – Вінниця: Нова книга, 2004 – 704 с.
31. Загальна психологія: Навч. посібник для вузів / А.Г. Маклаков – СПб.: Пітер, 2003 – 593 с.
32. Збірник корекційних програм з профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів / Укладач: Сиско Н.М. – Хмельницький, НМЦ ПТО ПК у Хмельницькій області, 2014. – 473 с.
33. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. для студ. спец. «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» / Г.Д. Золотова; Держ. закл. «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 231 с.

- 34.Іванов В.Н. Девіантна поведінка: причини і масштаби // Соціально-політичний журнал. – 1995-246с.
- 35.Клаурд Р. А., Оулин Л. Е. Дифференциация субкультуры // Социология преступности. Современные буржуазные теории : сб. статей / пер. с англ. А. С. Никифорова и А. М. Яковлева. М., 1966. С. 334-354.
- 36.Коломинський Я.Л., Панько Е.А., Ігумнов С.А. Психологічний розвиток дітей в нормі і патології: психологічна діагностика, профілактика і корекція. – СПб.: Пітер, 2004 – 480 с.
- 37.Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : За результатами дослідження 2015 р. в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О.М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Т.В. Бондар, Ю.Ю. Приймак, Д.М. Павлова, О.В. Василенко, О.Т. Сакович, С.З. Сальніков, С.В. Сидяк, Ю.Б. Юдін, Н.С. Нахабич. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2015. – 200 с.
- 38.Кучерявенко Л.В. Девіантна поведінка: аналіз наукових підходів до пояснення її сутності і форм прояву в суспільстві // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П.Бех. - Вип. 47. - К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. - С. 181-187.
- 39.Кучерявенко Л.В. Профілактика проявів деструктивної девіантної поведінки: пошук ефективних підходів // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. - Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, 2007. - С. 495-499.
- 40.Кучерявенко Л.В. Соціально-психологічна детермінація та особливості підліткових девіацій: порівняльний аналіз наукових підходів // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. У 2-х т. - Т. 2. - Харків: Видавничий

- центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2006. - С. 431-436.
- 41.Лазаренко В.І. Молодь та соціально-психологічні чинники девіантної поведінки в умовах трансформації суспільства // Грані. - Дніпропетровськ, 2000. - № 3 (11). - С. 131-137.
- 42.Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Соціологічна теорія девиантного поведіння // Соціально-політичний журнал. – 1993-2262с.
- 43.Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. Москва: «ЭКСМО-Пресс», 1999. 416 с.
- 44.Мак – Кей М., Роджерс П., Мак – Кей Ю. Приборкування гніву. СПб, 1997 – 205 с.
- 45.Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. Київ: ВПУ «Київський унт», 2002. 308 с.
- 46.Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова ; [ред. : С.В. Головка]. – К. : Либідь, 2011. – 520 с.
- 47.Маліхіна Т. Психолого - педагогічна робота з попередження аморальної поведінки підлітків / Маліхіна Т. // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С.50 -53.
- 48.Орбан -Лембрик Л.Е. Соціальна психологія.Підручник: У 2 кн. КН. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004 – 576с.
- 49.Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх
- 50.Оржеховська В.М. // Навчально-методичний посібник. – К.,1996. – С.23–
- 51.РайгородськийД.І. Практична психодіагностика. Методики і тести. Навч. посібник Самара. Видавничий дім “БАХ РАХ – М”, 2004 – 672 с.
- 52.Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005 – 360 с. (Альма – матер)
- 53.Фромм Э. Здоровое общество. М., 2015. 448 с.